

CRNOGORSKI PISCI U VOJVODINI

Stevan Konstantinović

There is quite an ambivalent attitude toward literary works created outside the country of writers' origin. The reason is most often the fact that these writers created in a language different from their national language. When does the literature of the Montenegrin emigration in present Vojvodina begin, if we put aside the period before 1918? Which were the first literary works and who were the first writers, to what extent can we talk with certainty about works and writers who indisputably belong to the Montenegrin literature?

U književno-istorijskoj praksi različitih nacionalnih književnih tradicija (u kojoj se po mnogo čemu razlikuje jedino jevrejska), postoji vrlo ambivalentan odnos prema književnom stvaralaštvu nastalom van matičnih, bilo nacionalnih ili nacionalno-državnih prostora. Razlozi su vrlo različiti, najčešći su jezik na kome su stvarali pisci, a koji nije jezik njihovog nacionalnog porekla; istorijske okolnosti u kojima je postojala politička razlika orijentacije matice i autora izvan nje; nedovoljna informisanost istoričara književnosti o književnom stvaralaštvu izvan matice, itd. Uglavnom, situacija se može odrediti kao institucionalno neprepoznavanje književnosti

dijaspora od strane matice u smislu beleženja, vrednovanja i uvrštavanja u nacionalni, ili nacionalno-državni književno-istorijski kontekst.

Objavljivanjem dva izdanja, Lekisikona crnogorskih pisaca u Vojvodini (Slobodan Medojević, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2016, izvor 1) i Bibliografije crnogorskih pisaca u Vojvodini (Petar Krivokapić i Nada Drašković, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2016, izvor 2), stvoreni su uslovi za mogući kvalitetno drugačiji, potpuniji pristup proučavanju i vrednovanju ukupne crnogorske književnosti.

Trotomno izdanje Instituta za crnogorski jezik i književnost *Istorija crnogorske književnosti* koje obuhvata usmenu književnost (Novak Kilibarda, *Usmena književnost*, ISIK, Podgorica, 2012, izvor 3), crnogorsku književnost od početaka pismenosti do 1852. (Radoslav Rotković, *Crnogorska književnost od početaka pismenosti do 1852. godine*, ISIK, Podgorica, 2012, izvor 4) i crnogorska književnost do 1918. godine (Milorad Nikčević, *Crnogorska književnost od 1852. do 1918.*, ISIK, Podgorica, 2012, izvor 5) prirodni su temelji za dalja književno-istorijska proučavanja crnogorske književnosti.

U uvodu ovog kapitalnog izdanja izdvaja se vrlo zanimljiva ali i istovremeno i vrlo značajna književnoteorijska konstatacija, skoro pa definicija pojma *crnogorska književnost* u kojoj se kaže: „Kad je u pitanju pisana književnost, odgovor glasi da su u ovaj opis ušli svi autori iz Crne Gore, bez obzira na to će su stvarali ili objavljivali svoja djela. Uz njih, naročito u trećem tomu *Istorije* obrađena je djelatnost i brojnih izvanjaca, koji su se svojim radom ugradili u crnogorski književni i kulturni život.“ Slično u vezi sa usmenom književnosti kaže i Novak Kilibarda: „Usmeni književni tekst, zapisan od kazivača, koji je svojim maternjim jezikom progovorio na teritoriji današnje Crne Gore, pripada crnogorskoj usmenoj književnosti. Sredina u

kojoj je boravilo lice, njegova voljna nacionalna ili vjerska pripadnost, kao i socijalni i društveni položaj njegov, nebitne su stavke za određivanje etničke pripadnosti njegova usmenoknjiževnog teksta zato što je kazivač taj tekst zapisivaču kazivao jezikom kojim je ovladao na teritoriji đe je ponikao.“ (izvor 3, str 9).

No, iako se razlika čini naizgled malom i teško prepoznatljivom, Novak Kilibarda se pokazao sveobuhvatnijim u odnosu na urednike izdanja (Adnan Čirgić i Aleksandar Radoman). Gde su autori koji su poreklom iz Crne Gore (gledano u sadašnjim ili ranijim istorijskim granicama) a pisali su na drugim jezicima? Da li je crnogorska književnost toliko bogata da bi ih olako odbacila? Da li taj problem rešava termin „književna dijaspora“? Tvrdim – da! To i ne mora i ne sme biti problem. Pogledajmo samo kako to rešava književna teorija, kritika i istorija Jevreja. Procentualno je daleko manji broj (statistički gledano) književnih stvaralaca, koji su pisali na hebrejskom ili jidišu u odnosu na one koji su stvarali na jezicima naroda među kojima su živeli, žive i stvaraju. Nisu svi čak ni pisali o jevrejskoj problematici, ali su u nacionalnom smislu Jevreji, ili su samo poreklom Jevreji. Jezički određene književnosti smatraju ih svojim stvaralocima, ali ni u kontekstu jevrejske književnosti nema razloga da budu isključeni zbog toga. To što postoji izraelska država, što se u njoj govori hebrejski, nije ograničavajući faktor za autore koji pišu na engleskom, poljskom, ruskom, španskom, ili bilo kom drugom jeziku da bi pripadali obema književnostima. Paralele nikada do kraja nisu izvodljive, ali ova bi mogla biti korisna za onu osobu, ili osobe koje će nastaviti književno-istorijski rad na crnogorskoj književnosti od 1918. godine, barem do kraja XX veka ili do obnove crnogorske državne samostalnosti.

Zato je bitan fleksibilni odnos prema dijaspori, zato su od revolucionarnog značaja dela Slobodana Medojevića, Petra

Krivokapća i Nade Drašković. Ne kao kraj, nego kao početak teorijski i istorijski drugačijeg i kvalitetnijeg pristupa proučavanju crnogorske književnosti. Tek uzgred da pomenem da je jedna od najvećih crnogorskih starih dijaspora u Turskoj (mora biti da je tamo neko nešto pisao), ima Crnogoraca u Rumuniji, Albaniji, u obe Amerike, u zemljama EU, itd. Državne institucije Crne Gore ne smeju sedeti skršenih ruku i osim podrške folkloru, valja da „dreše kesu“ i u ovom smislu.

Kad je reč o crnogorskoj usmenoj književnosti neminovno se nameće pitanje kolika je bila i koliko je plodna crnogorska književna dijaspora za samu crnogorsku književnost a koliko za ostale, bilo štokavskog govornog područja ili šire? Seoba iz Crne Gore bilo je i pojedinačnih i manjih kolektivnih, ali ih je kontinuirano bilo. Posebno u nemirna, ratna vremena. Novak Kilibarda, nimalo romantičarski piše o usmenoj književnosti. Vrlo je kritičan, kako prema prethodnicima, koji su proučavali fenomen usmene književnosti, tako i prema samom činu stvaranja usmene književnosti. Retko viđen pristup u pozitivnom smislu.

U nekim situacijama se suočava sa nerazrešivim problemima kakav je nedostatak prateće naučne aparature, koja bi trebala da prati zapise usmene književnosti. I tu spasa nema. Ostaje prostor tumačenja teksta ili širih društvenih okolnosti na koje se tekst oslanja ili se pokušava oslanjati a u tome nema istorijsko opravdanje. Sa sličnim situacijama, ali u manjem obimu, susretao sam se pišući o rusinskoj usmenoj književnosti, ali za razliku od Novaka Kilibarde bio sam u znatno povoljnijoj situaciji, baš zahvaljujući postojanju prateće naučne aparature.

Najjednostavnije, zapisivač, u rusinskom slučaju Volodimir Hnatjuk, naveo je gde, kada i od koga je zabeležio tekst. Te sreće nije bio Novak Kilibarda. Kad to imate onda se može govoriti i o individualnoj poetici kazivača. Kilibarda se samo u nekoliko slučajeva mogao preciznije odrediti u odnosu na

poetiku pojedinih kazivača. Za ovu temu o kojoj pišem, interesantni su starac Milija, Tešan Podrugović, Stojan Lomović ali i izostavljeni starac Raško i Đura Milutinović (Kovačević) Crnogorac.

Geografski gledano, sva petorica su pripadala crnogorskoj dijaspori. Starac Milija Kolašinac u vreme kad je Karadžiću kazivao *Ženidbu Maksima Crnojevića* živeo je u blizini Kragujevca. Još jedan Kolašinac, starac Raško ostaće zapamćen po *Zidanju Skadra*, *Ženidbi kneza Lazara*, *Urošu i Mrnjavčevićima*, *Zidanju Ravanice*, *Ženidbi Grujice Novakovića*. Raško je živeo u Sabanti blizu Kragujevca. Sa Tešanom Podrugovićem Vuk Karadžić se video u Sremskim Karlovcima. Stojan Lomović, iz durmitorskog kraja, Karadžiću je ispevao *Ženidbu kralja Vukašina*. Živeo je u Brusnici. Đura Milutinović Crnogorac iz Crne Gore došao je u Srbiju kao slepac-guslar 1813. godine noseći poruku od crnogorskog vladike Karađorđu, ostao u Srbiji a Karadžiću ispevao *Petrović Batrić*, *Tri suznja*. Pohađao je, iako slep, Dositejevu Veliku školu u Beogradu, a nakon propasti ustanka otišao u Besarabiju (Rumunija)*.

Po pitanju odnosa prema književnoj dijaspori drugi tom Istorije, Radoslava Rotkovića, različit je po doslednosti odnosa i prema delima kao i prema njihovim autorima. Renesansa i barok bili su najbliži priobalnom delu današnje Crne Gore, a izvorište – Italija, centar kome su težili. Rotković, istoričar sa stilom, vrlo zanimljivo piše o renesansi, o periodu u kome književnosti gotovo da u Crnoj Gori nema (do baroka) ali ima istorije, ali sa dolaskom vremena u kome mač i pero idu skupa, na sceni je rasni istoričar književnosti, odličan tumač književnih tekstova, gde tekst ustupa mesto društveno-istorijskim okolnostima. Tumačenja tekstova su mu u određenim segmentima čak interesantnija od predloška o kome piše.

* Tada u okviru Rusije (pr. ured).

Iseljavanja iz Crne Gore bilo je i tada i Rotković pominje one koji su uglavnom u državnim upravama tada aktuelnih država zauzeli značajna mesta, jer su hteli „ostvariti svoje snove i otiskivali su se u svijet“. Rotković pominje među književnim stvaraočima Krsta Ivanovića u Veneciji, braću Stefana i Miroslava Zanoviće i druge, s tim što kaže da su se književno „morali“ izražavati na jezicima sredina u kojima su živeli. Na žalost, Rotković ne navodi dela, niti o čemu su pisali. Ostaje dilema da li su Rotkoviću ti izvori ostali nedostupni, što je vrlo moguće, i u šta mi je najlakše poverovati, jer nakon toga slede autori poput Timoteja Cizile, Krsta Mazarovića, Andrije Balovića, Hristifora Krsta Ivanovića. Pisali su na italijanskom, a objavljivali u Dubrovniku i Veneciji.

Na jedan mogući barokni segment crnogorske književnosti ukazao mi je Slobodan Medojević, a koji je Rotković propustio. Barok nije imao uticaja na balkanske prostore samo sa juga. Imao ih je i sa severa. Bio je to poljsko-ukrajinski barokni uticaj na Srbe i Crnogorce koji su se naselili na prostore današnje Vojvodine tokom i nakon velike seobe pod vođstvom patrijarha Arsenija Černojevića (Crnojevića) na teritoriju tadašnjeg austrijskog carstva. To su Pavle Stamatović, Stevan Štiljanović, Jeftimije Drobnjak, Atanasije Vlahović. Barokni uticaj ni kod njih, kao ni kod svih ostalih, ne treba tražiti samo u književnim tragovima koje su ostavili za sobom, već više u duhu vremena u kome su živeli. No, za crnogorsku književnost i kulturnu istoriju, ni taj uticaj nije za odbacivanje, niti je zanemarljiv. Čak se može reći da su pomenute ličnosti bile prva crnogorska kulturna dijaspora u Vojvodini (Srbiji izvan turske državne uprave), pa ma kako se u tom prostoru i vremenu oni tada izjašnjavali u nacionalnom i svakom drugom smislu.

U svom kapitalnom delu *Crnogorska književnost od 1852. do 1918. godine* (tom III Istorije crnogorske književnosti), Milorad Nikčević skreće pažnju na dva književno-teorijska i književno-

istorijska problema. Jedan je na Zapadu prihvaćena periodizacija književnosti i njena podela prema stilskim formacijama i njeno istorijsko loše funkcionisanje na primeru crnogorske književnosti, ali uvodi i kategoriju tzv. izvanjaca koji su stvarali u Crnoj Gori i ostavili traga u njoj. Kad je reč o prvom problemu, teorija književnosti poznaje termin „književnosti sa ubrzanim razvojem“, gde u isto vreme postoji književno stvaralaštvo sa elementima različitih stilskih formacija, ili njihovo paralelno postojanje u istom vremenom periodu. No, istovremeno ukazuje i na tretman te i tako nastale književnosti na prostoru Crne Gore kad kaže: „najreprezentativniji predstavnici crnogorske književnosti romantizma, realizma i moderne, dok su ostali pisci od manjeg značaja ostajali previđeni, neproučeni, studioznije i sistematičnije (...) tretirano je kao pojava u Crnoj Gori kao delovi srpskog ‘književnog integralizma’, ‘arhaikom’, ‘pokrajinskim’, ‘regionalnim’, ‘provincijalnim’ književnostima itd“ (izvor 6, str. 16, 17). Kao da se brani od takvih ocena Skerlića i drugih, Nikčević se poziva na manje poznate autore i pre i posle Njegoša, na uticaj usmene književnosti, na koji skreće pažnju i Novak Kilibarda, i uvodi termin *folklorni realizam* koji jeste adekvatan ali nije u vrednosnom smislu nižeg ranga. Kao i u mnogim drugim slovenskim književnostima i Nikčeviću je bliža anglosaksonska periodizacija književnosti u odnosu na podelu prema stilskim formacijama.

Ono što Milorada Nikčevića posebno izdvaja kao istoričara književnosti i kulturne istorije Crne Gore su tzv „izvanjci“, stvaraoci koji su delovali u okvirima ili blizini cetinjskog dvora a poticali su izvan tog geografskog prostora. Nikčević navodi relativno veliki „uvoz“ intelektualaca, od kojih su neki zauzimali značajna mesta u državnoj, duhovnoj ali i u ostalim segmentima državne uprave Crne Gore. Najveći „uvoz“ dolazio je iz Srbije, sa njime jezik, udžbenici, shvatanje nacionalnog

identiteta, nacionalni romantizam itd. Kao bljesak u tom galimatijasu idealizacije sledi Nikčevićeva sumnja: „Ostaje da se ispita, prije svega u istorijskoj literaturi, koliko su književnici izvanjci i inozemci dolazili u Crnu Goru iz političkih (špijunskih i agentskih) pobuda. Tek kad se ta dimezija egzaktno prouči, moći ćemo stvoriti pravu sliku o motivima dolaska i boravka kulturnih, vojnih i drugih poslenika u Crnu Goru“ (izvor 6, str. 184).

Izvanjaca, „intelektualnog uvoza“ će u Crnoj Gori biti i posle 1918. godine, ali nakon tog perioda može se pratiti početak procesa „intelektualnog izvoza“ iz Crne Gore, što je tema ovog teksta, posebno kad je reč o Crnogorcima u Vojvodini.

Prvi bibliografski podaci o književnom stvaralaštvu Crnogorki i Crnogoraca u Vojvodini

Do ulaska Crne Gore u sastav Kraljevine SHS, paušalno se može reći da za stanovništvo Crne Gore, prostori nekadašnje Austrije, kasnije Austougarske nisu bili posebno privlačni. Istorijski gledano, ta tema je nedovoljno ispitana, ali barem bibliografski, tragova o stvaralaštvu Crnogoraca na prostorima Vojvodine gotovo da nema. No, sličan slučaj je i svim ostalim nacionalnim zajednicama koje su bile slovenskog porekla, u čemu je značajnu ulogu igrala tada aktuelna politika mađarizacije, posebno nakon austrijsko-mađarske nagodbe. Slobodan Medojević navodi da je doseljavanja Crnogoraca tokom XVII i XVIII veka bilo, ali da je ono teško dokazivo zbog ukupne društvene i nacionalne situacije toga doba. Tek nakon Prvog a posebno nakon Drugog svetskog rata, o tome se u svakom pogledu može pouzdanije govoriti, posebno u književnom smislu, i stvaralaštvu koje je nastalo od strane Crnogorki i Crnogoraca naseljenih u Vojvodini.

U društveno-istorijskom smislu, Slobodan Medojević (izvor 1) govori o uslovima za doseljavanje Crnogoraca u Vojvodinu nakon 1918. godine, ali preciznijih podataka gde i kolikom broju su se naseljavali na te prostore – nema. Uslovi su bili zakonski definisani, politička (jugoslovenko – srpska) motivacija takođe, ali brojnost i geografska koncentracija – ne. Kad je reč o toj, prvoj kolonizaciji Crnogoraca u Vojvodinu, uverenja sam da će to ostati neispitani i neutvrđeni istorijski period. Bar za sada. No, ono što Slobodan Medojević navodi su motivacija za doseljavanje na prostore današnje Vojvodine je poljoprivredno zemljište. Teško je bilo očekivati da će prvih bar 20 godina, dok nije stasala nova generacija, nastajati književni tekstovi, koji bi se mogli uvrstiti u ono što danas zovemo – književnošću crnogorske dijaspore u Vojvodini.

Kad počinje književnost crnogorske dijaspore u današnjoj Vojvodini, ako po strani stavimo period pre 1918. godine? Koja su prva književna dela i pisci i dokle se pouzdano može govoriti o delima i piscima koji neupitno pripadaju crnogorskoj književnosti? Prema Slobodanu Medojeviću od 1919. godine u današnju Vojvodinu naseljeno je oko hiljadu crnogorskih porodica. Naseljavanje je bilo disperzivno, nije bilo koncentrisanja stanovništva naseljenog iz Crne Gore. Ako pratimo Slobodana Medojevića, Petra Krivokapića i Nadu Drašković, onda se može reći da je prvo delo crnogorske vojvođanske književne dijaspore *Nikac od Rovina*, drama u 6 slika, datirana kao nastala 1750. godine, a koju je priredio i objavio „Zmaj“, Novi Sad, 2006. Ko je autor ove drame, nije poznato. Kao priređivač se navodi Simo K. Ivanović.

Nakon ovog, u suštini nepouzdanog izvora, sledi: *Poema o Borkovićima* Milorada Delića, nastala 1918. godine a objavljena u Vrbasu, (Bačkom Dobrom Polju), 1968. godine.

Do narednog izdanja crnogorskih književnika proteklo je poprilično godina, da bi se tek **1927**, godine koja bi se mogla smatrati godinom kada su objavljana prva dela crnogorskih autora iz Vojvodine. To su: Miraša Kicovića, „Neizdani prevodi Jovana Hadžića“ (*Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, knjiga VII, 1–2) i *Stogodišnjica Matice* (Sveti Sava, Beograd)

Početak crnogorske književne dijaspore u današnjoj Vojvodini

Miraš Kicović se pojavljuje kao autor 1928. godine. Ali naknadnim objavljivanjem nakon Drugog svetskog rata, može se prepoznati da je književnog stvaralaštva bilo odmah nakon doseljavanja, ali i pre njega. Već 1918. rukopis Milorada Delića (1875–1945), *Poema o Borkovićima* govori o tome. Nakon toga, Kicović (1927) se javio kao autor neizdatih prevoda Jovana Hadžića, kao i prigodnog teksta o stogodišnjici Matice srspeke. Usledila je pauza, vremenski duga, jer agrarno stanovništvo koje je iz ekonomskih razloga migriralo u ravničarske krajeve nije pokazivalo ili nije imalo mogućnosti da se književno izrazi, niti je ostavilo za sobom značajnije književno stvaralaštvo. Nije poznato kada je Simo K. Ivanović napisao *Nikac od Rovina*, dramu u šest slika, kao istiniti događaj iz prošlosti Crne Gore, ali je objavljena tek 2006. godine.

Nastaje vremenska pauza do 1927. i 1928. godine, kad se ponovo javlja Kicović ali još nekolicina autora poreklom iz Crne Gore. To su Simo K. Ivanović, sa epom *Pero Popović i Jusuf beg* koji je objavila beogradska „Sloga“. Kicović se pretežno bavio Jovanom Hadžićem, no, doktorirao je na stvaralaštvu Đorđa Natoševića. Kicović, kao najistaknutiji autor crnogorske književne dijaspore između dva svetska rata, po svemu sudeći, nije bio zainteresovan za Crnu Goru, već se bavio stvaralaštvom i osobama iz svog bliskog okruženja.

Tek 1936. godine, ponovo se u javnosti pojavljuje Simo K. Ivanović sa delom *Lutvi Halil paša* i delom *Srećna Nova godina*. Prvo delo je objavljeno u Beogradu, a drugo u Đakovici. Do 1941. godine, drugih dela, prema navedenim izvorima, crnogorske književne dijasporu u Vojvodini nije bilo.

No, od svega 1.000 doseljenih Crnogoraca na vojvođanske prostore, više se nije moglo očekivati, bez obzira o čemu i na koje teme pisali. Ali, ovo je početak crnogorske književne dijasporu u Vojvodini i istorija crnogorske književnosti niti treba niti sme da ih gurne u stranu.

Značajna priča o crnogorskoj dijasori i njenom književnom stvaralaštvu počinje tek nakon Drugog svetskog rata i masovne seobe, preseljenja Crnogoraca u Vojvodinu.

Literatura:

- Slobodan Medojević, *Leksikon crnogorskih pisaca u Vojvodini*, FCJK, 2016.

- Petar Krivokapić, Nada Drašković, *Bibliografija crnogorskih pisaca u Vojvodini*, FCJK, Cetinje, 2016.

- Novak Kilibarda, *Istorija crnogorske književnosti I, Usmena književnost*, ICJK, Podgorica, 2012.

- Vojislav Đurić, *Antologija narodnih junačkih pesama*, SKZ, 1987,
Beograd

- Radoslav Rotković, *Istorija crnogorske književnosti II, Crnogorska književnost od početaka pismenosti do 1852. godine*, ICJK, Podgorica, 2012.

- Milorad Nikčević, *Istorija crnogorske književnosti II, Crnogorska književnost od 1852. do 1918. godine*, ICJK, 2012, Podgorica